

УДК 364.632-047.37:159.922.7(045)

Л. І. Прокопенко

старший викладач кафедри природничих дисциплін
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

В. А. Тетьоркіна

старший викладач кафедри природничих дисциплін
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

О. І. Оловаренко

старший викладач кафедри української лінгвістики
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

О. О. Пальчик

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри природничих дисциплін
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

ДОСЛІДЖЕННЯ БУЛІНГУ В ПРОСТОРІ ОРГАНІЗОВАНОГО ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ

У статті подані результати дослідження проблеми булінгу в дитячих навчальних колективах, описані причини виникнення цього явища, його різновиди, викладені психологічні характеристики учасників булінгу в освітніх закладах, запропоновані профілактичні заходи.

Через загострення суспільно-політичної ситуації в Україні, посилення соціальної напруженості, розгортання інформаційних протистоянь і пропагандистських кампаній створюється платформа для поширення булінгу. Коли через суспільно-політичні суперечності руйнується життєвий простір, порушується особистий комфорт і спокій дитини, це призводить до тривалих негативних соціально-психологічних, стресових ситуацій, посттравматичних розладів.

На підставі аналізу результатів проведених досліджень свідчимо, що традиційні форми булінгу найчастіше виникають серед учнів початкової школи. Вияви фізичного булінгу в основній старшій школі стають у відсотковому відношенні меншими. Форми емоційного, вербального булінгу неможливі в організованому дитячому колективі. Спроби самоствердження знуцання над слабшим досить поширені в колективі дівчат.

Дослідженнями доведено, що профілактика булінгу сприяє формуванню загальної готовності дитини до конструктивної взаємодії сучасного соціуму з почуттям власної гідності.

Завдяки профілактичній роботі можливо зменшити страждання й негативні психологічні наслідки жертв цькування, запобігти терору, непоправним трагедіям. Профілактичною роботою можна досягти зниження показників булінгу на 20–50% та спрямувати загальну гуманізацію взаємин, що є сприятливим для особистісного розвитку дітей.

Отже, визнання проблеми поширення булінгу в освітніх закладах та пошуку ефективних способів і методів його попередження як в освітніх закладах, так і в сім'ї нині досить актуально.

Ключові слова: булінг, мобінг, цькування, вербальний булінг, фізичний булінг, емоційний булінг.

Постановка проблеми. Теоретико-експериментальні дослідження у сфері закономірностей розвитку людини стали підставами для свідчення, що, лише свідомо оволодіваючи в доцільно організованому процесі здобутками культури, молодь розвиває власні сутнісні сили, стає повноцінною особистістю.

У сучасному світі активізуються такі негативні явища серед дітей та учнівської молоді, як насильство, кібертретування, булінг тощо, що не може не викликати стурбованості й посиленої уваги широких кіл громадськості, освітян, батьків [2].

Актуальність теми полягає в тому, що дослідження булінгу в просторі організованого дитячого колективу віднайшли розголос у засобах масової інформації, але вони недостатньо обґрунтовані теоретично та практично.

Явище булінгу не прийнято обговорювати. Випадки агресивної поведінки, тривалого насильства, переслідувань, цькувань призводять до виникнення проблеми психо-емоційного розвитку в дитячому співтоваристві. Саме тому нами було проведено дослідження основних причин і форм психологічної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

«У свідомості деяких громадян насильницька модель поведінки стає найбільш привабливою, бо вона, з їхнього погляду, найбільш ефективна. Вони спостерігають, що в такий спосіб досягають результатів політики, рейдери, люди на вулицях, деякі особи в дитячих колективах», – пояснює директор Українського інституту дослідження екстремізму Олег Зарубінський.

Про насильство та цькування в групах людей у світі стали говорити досить давно. Перші систематичні дослідження проблеми булінгу належать науковцям скандинавських країн, серед яких: Д. Олвеус, П. Хайнеманн, А. Пікасо, Е. Роланд. Найавторитетнішим дослідником цієї проблеми вважають Д. Олвеуса. Серед британських дослідників слід виокремити В.Т. Ортона, Д.А. Лейна, Д.П. Таттума.

В останні роки поняття «булінг» стало визнаним міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, яким охоплено сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем.

На порталі MSN (Microsoft Network), що є великим інтернет-провайдером і популярною західною пошуковою системою, булінг згадується понад мільйон разів, що є ознакою важливості й актуальності цієї проблеми в сучасному суспільстві. Явищу булінгу цілком присвячено кілька великих національних і міжнародних серверів, таких як Bullying.org, Bullying Online, Stop bullying, Bullying.net тощо. Існують національні громадські організації для боротьби з булінгом, спеціально звернені до дітей, педагогів і батьків.

Д. Лейн і Є Міллер асоціюють булінг зі цькуванням. Вони ж визначають це явище тривалим процесом свідомого жорстокого ставлення, фізичного або психічного, одного або групи дітей до іншої дитини (інших дітей) [3, с. 240]. І. Малкіна-Пих визначає булінг як агресивну поведінку, що виражається в зловмисному переслідуванні, жорстокості, спробах образити та принизити людину, зазіхнути на її репутацію тощо [4, с. 108]. Е. Роланд вважає, що булінг – це тривале фізичне або психічне насильство індивіда або групи стосовно індивіда, який не проміжний захистити себе в конкретній ситуації. І. Бердишев визначає булінг як свідоме, тривале насильство, якому не властивий самозахист, що вчиняється однією людиною або кількома людьми. З погляду І.М. Кона, булінг – це залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підкорити його собі.

Мета статті – репрезентувати теоретичні та практичні надбання викладачів кафедри природничих дисциплін щодо виявлення булінгу в закладах освіти; дослідження соціально-психологічних та особистісних аспектів булінгу в навчальних закладах; обґрунтування й узагальнення важ-

ливих аспектів професійної підготовки майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Термін «булінг» запропонував англійський журналіст Е. Адамс на початку 90-х років ХХ століття. Тоді ж виникла і його конкретизація «шкільний булінг». Булінг (bullying, від англ. bully – хуліган, задира, грубіян) означає систематичне, умисне цькування інших із відчуттям морального або фізичного задоволення [1, с. 22].

Поряд із булінгом, яким передбачається цькування однієї дитини, в останні роки в школах набуває сили таке явище, як мобінг. На відміну від булінгу, мобінг – це групова форма цькування школярів. Булінг і мобінг є тривалими процесами, вони не виникають в один день. Пояснення поширення цих явищ можуть бути різними. Булерство пояснюють тим, що вдома в дітей накопичуються численні проблеми, які не розв'язуються за участю батьків. Тож вибух негативу спрямовується на однокласників, більш слабких, беззахисних і не спроможних чинити адекватного опору. Важливим чинником, що сприяє поширенню булінгу та мобінгу в дитячих колективах, є те, що в більшості випадків учителі не звертають на це явище належної уваги або ж не спроможні впоратися з нею. Негативну роль відіграють батьки, які не спілкуються з дітьми, не цікавляться їхніми шкільними проблемами або розв'язання будь-яких проблем перекладають на плечі самих же дітей.

«Кожен другий учень або учениця у віці від 13 до 15 років – приблизно 150 млн дітей у світі – зізнаються, що піддавалися насильству однолітками в школах або поблизу школи», – відзначили у фонді ЮНІСЕФ.

У статистичних даних Міносвіти України за 2017 рік зазначається, що майже 110 тисяч осіб звернулися до психологів через цькування в школах. Серед останніх гучних випадків булінгу можна назвати такі, як побиття компанією старшокласників учня восьмого класу в Житомирській області; жорстоке знущання над дівчинкою в Одесі, яке до того ж зняли на відео і виклали в Інтернет; побиття хуліганями учня школи № 13 м. Івано-Франківська тільки за те, що він колись став на захист свого сусіда. Дитину заманили у двір школи, де взяли в кільце й побили кастетом. У цьому випадку хулігани не побоялися навіть батька хлопчика, який намагався захистити сина. Батька врятувала патрульна служба; в Одеській області через подібні знущання помер 15-річний хлопець. Причина смерті – травма живота, яку він отримав у навчальному закладі на перерві; у Харківській загальноосвітній школі I–III ступенів № 151 вибухнув скандал через торт із нагоди закінчення чверті. Батьки вирішили влаштувати свято. Усе красиво: конкурси, танці й, безперечно ж, солодкий стіл. Ось він і став предметом обговорення та розбрату.

На батьківському зібранні вирішили купити порційний торт і тістечка. Гроші здали всі, крім мами однієї учениці, яка принципово не здавала грошей ні на які потреби класу. За словами вчителя, у день свята цій учениці не дісталось солодкого. В інші свята батьки купували великий торт і, коли розрізали, давали їй шматок, зменшуючи порції інших дітей. Цього разу торта дівчинці не вистачило. Дівчинку поставили біля дошки і сказали, що їй нічого не дадуть, адже її батьки принципово не здають грошей на потреби класу, а класний керівник не дозволив дівчинці вийти з класу. Дівчинка була публічно принижена. І такі випадки в сучасних школах, на жаль, не поодинокі.

Чимало пересічних громадян не уявляють, що таке булінг, але це явище може мати різні виявлення. Для одних дітей – це систематичні глузування, що відображають якісь особливості зовнішності або фізичні вади потерпілих. Для інших – псування їхніх особистих речей, домагання в чомусь. Для третіх – відверті знущання, якими принижуються почуття людської гідності, наприклад, спроба змусити публічно просити вибачення, стоячи на колінах перед тим, хто принижує [5, с. 157]. Цькування зароджується ще в ранньому віці й першочергове завдання дорослих полягає в запобіганні подальшому його розвитку.

Власні дослідження ми проводили в дошкільних навчальних закладах і загальноосвітніх школах міста Харкова. Вибірку дослідження становили 74 дитини молодшої, другої молодшої та старшої груп дошкільного навчального закладу, їхні вихователі, психолог та 450 учнів харківських загальноосвітніх шкіл.

Чимало науковців приділяють увагу «шкільному булінгу», вважаючи, що діти до семи років ще не вміють глузувати й ображати своїх однолітків.

Ми провели дослідження серед дітей молодшого віку в дошкільних установах міста Харкова.

У молодших групах дитячих дошкільних закладів, де діти ще погано розмовляють, ми провели спостереження, так званий природний експеримент, у старших групах – метод спостереження й аналіз малюнків дітей на тему «Я і мої друзі». У процесі дослідження було виявлено, що

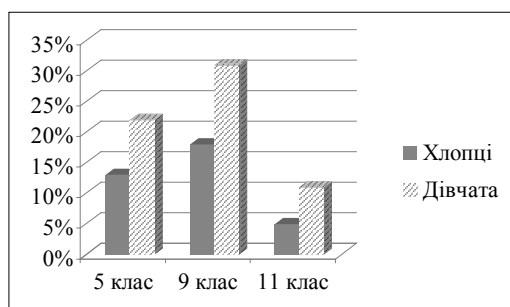

Рис. 1. Булінг серед дітей шкільного віку

серед 74 дітей, які брали участь в експерименті, 13 страждають від цькування однолітків.

Явище булінгу особливо властиве дітям шкільного віку, тому аспектом дослідження стали ознаки за віком та статтю. В опитуванні брали участь учні 5, 9 та 11 класів. Після підрахунку відповідей ми отримали результати, представлені на рис. 1.

Було виявлено, що булінг більш поширений серед дівчат, ніж серед хлопців. Це можна пояснити тим, що дівчата раніше дорослішають. Жіночій половині населення властиве прагнення до лідерства. Дівчинці набагато складніше, ніж хлопчику, збагнути, що хтось кращий за неї. Окрім того, як показує практика, вони більш жорстокі у своїх судженнях. Чим старшою стає дитина, тим більше в неї виникає симпатій до осіб протилежної статі. Учні 9-го класу перебувають у такому віці, що вважається переломним: вони вже не діти, але й ще не дорослі. Дитячі іграшки вже не цікаві, а дорослий світ ще не зрозумілий. Спроби самоствердитися, принижуючи іншого, слабшого або того, хто через ті чи інші причини не може дати відсіч, є дуже поширеними. У процесі дослідження ми з'ясували, кому учні розповіли про випадки знущань у школі. Виявилось, що вчителю змогли розповісти 13% дітей, брату або сестрі – 28%, батькам – 39%, іншим дорослим – 20%.

Проаналізувавши кількісні та якісні показники, припускаємо, що замалий відсоток учнів довіряють учителям. Більше брату або сестрі, тому що вони близькі за віком і більше розуміють проблеми, що виникли. Несподіванкою для нас став великий відсоток довіри до батьків. Сьогодні в багатьох сім'ях досить демократичні взаємини, тобто батько чи мати стають другом, порадиником. П'ята частина дітей довіряє дорослим родичам. Дитина бажає віднайти правильний спосіб розв'язання проблеми, посилаючись на життєвий досвід когось із дорослих родичів.

Ми проаналізували, чому відбувається таке явище, як булінг серед учнів освітніх закладів міста Харкова. У процесі дослідження з'ясували, що в навчальних установах знаряддям цькування не завжди було фізичне насильство. У шкільних колективах цькування здійснюється через образливі клички, обзивання, агресивне мовлення та інтонацію, образливі жести або дії, ізоляцію та ігнорування однолітками, вимагання грошей у молодших школярів, ховання особистих речей жертви, приниження через мобільні телефони. Усе це є ознаками вербального булінгу. Після узагальнення результатів дослідження ми дійшли висновку, що найпоширенішими причинами є матеріальний стан – у 39%, своєрідний світогляд – 33%, інші причини – 28%.

Висновки і пропозиції. Отже, як ми вже зазначали, булінг – це система дитячого насильства в просторі організованого або неорганізова-

ного дитячого співтовариства. У цій системі визначаються ролі кривдників, скривджених, сторонніх спостерігачів – дорослих і дітей. Педагоги, психологи, вчені досліджують соціально-психологічну природу «шкільного булінгу». Масовий булінг – це коли до терору долучається цілий натовп, уже перетворюється на справжнє цькування, тобто мобінг. На підставі аналізу зусиль, спрямованих на подолання булінгу, свідчимо, що профілактичні програми сьогодення ще малоефективні. Найкращі результати подолання можливо досягаються в тому випадку, коли з батьками проводиться робота щодо негативного впливу новітніх технологій, адже діти ще не фільтрують інформацію.

Аналіз зусиль, спрямований на подолання булінгу, став підставою для свідчення, що профілактичні антибулінгові програми стають ефективними, якщо ними охоплюються різні рівні (загальношкільні, класні, індивідуальні). Оцінювання ефективності антибулінгової програми має бути спрямоване на проведення загальношкільного опитування, організацію тематичних зустрічей учнів із батьками, учителями, адміністрацією школи, розробленням індивідуальних планів утримання дорослих у ситуації з дітьми з «групи ризику», координацією зусиль на всіх рівнях застосування порівняльного мотивувального ефекту. Дорослі повинні запобігати ескалації жорстокості, не допускати байдужості, регулювати експерименти в межах загальнолюдських норм і гуманістичних цінностей. Міністерство освіти і науки започаткувало роботу над проектом «безпечна школа», до якого пропонують долучити всіх небайдужих та підтримати ідею протидії цькуванню. В Україні репрезентовано багато проектів щодо захисту прав громадян. Один із них – загальнонаціональний право-просвітницький проект «Я маю право!», що реалізується Міністерством юстиції у співпраці

із системою безоплатної правової допомоги, територіальними органами юстиції за підтримки юридичних клінік, міжнародних донорів і партнерів.

Одним із ключових елементів, яким забезпечується реалізація проекту «Я маю право!», є надання громадянам безоплатної правової допомоги. Це дієвий та ефективний механізм, що дає можливість захистити свої права кожному. Досить часто люди, що не схожі на нас (дивакуваті, з іншою зовнішністю), викликають меншою мірою іронію або інколи гидливість, тобто моральне неприйняття. Це відбувається підсвідомо, тому, виховуючи дітей, треба виховувати насамперед себе. Найкраще – це поставити себе на місце жертви, тобто ідентифікуватися з нею, спробувати пережити те, що переживає вона. Вилікувавши суспільство, можна позбутися булінгу як явища.

Список використаної літератури:

1. Аверьянов А.И. Школьный буллинг в воспоминаниях студентов. МГПИ. 2011. Т. 15. № 4. С. 22–25.
2. Кодекс України, стаття 173-4, про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 07.12.1984. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 06.11.2018).
3. Лейн Д.А. Школьная травля (буллинг). Детская и подростковая психотерапия ; под редакцией Девида Лейна и Эндрю Миллера. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 240–274.
4. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. Справочник практического психолога. Москва : Эксмо, 2006. 1008 с.
5. Найдьонова Л.А. Гуманізація стосунків через подолання цькування в шкільній спільноті. *Наук. студії із соц. та політ. психології*. 2007. Вип. 17 (20). С. 157–166.

Prokopenko L., Tetorkina V., Olovarenko O., Palchyk O. The study of bullying in the space of organized children's team

The article considers the results of the study of bullying problem in children's school teams. It clears the reasons of its origin, shows its varieties, sets out psychological characterizations of its participants and proposes preventive measures.

The aggravation of social political situation in Ukraine, the increase of social tension, launching information confrontation and propaganda campaigns create a platform for spreading of bullying. When social political conflicts destroy living space, personal comfort and peace of a child, these all result in long-term negative social psychological stress situations and post-traumatic stress disorders.

The analysis of the result of the conducted studies confirms that traditional forms of bullying are mostly seen among primary schoolchildren. Manifestation of physical bullying in main senior school is becoming in percentage less. The forms of emotional, verbal bullying have been expelled from the relations in organized children's team. The attempts to assert themselves at the expense of the weak can be found widely in girls' teams.

The studies show that preventive measures of bullying help to form general readiness of a child to constructive interaction in modern social space with the feeling of self-esteem. The preventive measures give opportunity to decrease sufferings and negative psychological consequences of bullying victims, avert terror, fatal tragedies. The preventive measures can fall 20-50 percentages the rate of bullying and direct general humanization of interpersonal relations that is favorable for personal development of children. Hereby, recognition of the problem of bullying spreading in educational establishments and the search of affective means and methods of its prevention both in educational establishments and in families are urgent as of today.

Key words: *bullying, organized children's school team, violent behavior, preventive measures, spreading of bullying, bullying victims, humanization.*